

ERIK H. ERIKSON

Az emberi fejlődés nyolc szakasza*

1. Bizalom az ősbizalmatlansággal szemben

A gyermek környezete iránti bizalmának legkorábbi bizonyítéka, hogy a gyermeknek nincs táplálkozási nehézsége vagy alvászavara, és emésztőrendszerében nem alakulnak ki feszültségi állapotok. A gyermek a saját táplálékfelvétel egyre fejlődő képességének kétoldalú szabályozását az anya táplálási módszerének közvetítésével éli meg, és ez apránként hozzásegíti, hogy képes legyen áthidalni a születéskor még kiegyensúlyozatlan homeosztázis okozta kellemetlenséget. Az ébrenlét fokozatosan hosszabbodó szakaszaiban azok az események, amelyeket számára érzékei közvetítenek, egyre inkább felkeltik a gyermekben a bizalomérzést és annak a valamivel való egybeesését, ami testének belsejében kellemes érzést alakít ki. A gyermek éppúgy megismeri a kellemes közérzet állapotát, valamint ezzel az állapottal kapcsolatban lévő személyeket, mint az emésztési rendszerében kialakuló kínzó kellemetlenség érzését. Ezért is nevezhetjük a gyermek legelső szociális teljesítményének, amikor képes látóteréből elbocsátani az anyát anélkül, hogy eközben a harag vagy a szorongás túlzott megnyilvánulását mutatná, hiszen az anya időközben a megbízható és elvárt külső jelenségből belső bizonyossággá vált. A jelenségek állandóságának, folyamatosságának és egyneműségének megélése biztosítja a gyermek számára az énidentitás kezdetleges élményét, amely látszólag attól függ, hogy a gyermek „tudomást szerez” a felidézhető és anticipálható észlelések és képek belső világáról, amely szorosan együtt jár a külvilág megismert, megbízható és ismételten megjelenő dolgaival és személyeivel. E fejlődés beteljesülése az első.

A külső és belső világ e kapcsolatának tartós próbálgatása és letapogatása a harapási időszak dühkitöréseivel kritikus szakaszba kerül; ekkor a fogak áttörése a gyermeknek belülről jövő fájdalmat okoz, ugyanakkor a külső örömeik nem nyújtanak kárpótlást, vagy pedig kivonják magukat az egyetlen olyan aktus alól, amely megkönnyebbülést jelenthetne: a harapás alól. Feltételezem, hogy ebben a tapasztalatban, amely egy önmagunk ellen forduló törekvés, keresendő a mazochisztikus tendenciák gyökere, amennyiben hogyha valaki önmagának okoz fájdalmat, ezzel képes egyfajta kegyetlen és rideg vigaszra szert tenni akkor, amikor az eredeti tárgy hozzáférhetetlenné vált a számára.

Innen fakad a „nem jó” őselménye, a világban megtalálható rossz és ellenségesség, nevezetesen az az élmény, hogy mindaz, ami jó, potenciálisan elveszíthető, ha az ember a lelke mélyén akaratlanul szétrombolja és ezzel párhuzamosan száműzi a külvilágba. Ez az

* E. H. Erikson, 1957, *Kindheit und Gesellschaft*. Pan-Verlag Zürich, 228–249. o.

élmény az ember számára örökké emlékezetes; és a megbízható, a változásnak ellenálló és nem széthulló képek iránti vágyakozás formájában fennmarad. Már egy helyen leírtuk, hogy a primitív törzsek, amelyek önmagukat a természet szerves részének tekintik, kifejlesztnek egyfajta kollektív varázslatot, amelyben kifejeződni látszik, hogy a táplálékot és szerencsét adó természetfölötti jótevőt egyben oly haragos hatalomnak is tekintik, amelyet imádsággal és önsanyargatással kell kiengesztelni. Valamennyi primitív vallást, különösképpen pedig minden vallás legprimitívebb rétegét, egyetlen személy vallási szubsztrátumát egyaránt jellemzi az a kiengesztelő tendencia, amely arra irányul, hogy jóvátegyen egy anyai ősalakkal kapcsolatos homályos vétet, és helyreállítsa a hitet a saját jóvátételi törekvése iránt, ezzel megnyerje a mindenség hatalmának jóindulatát.

Az általunk használt „bizalom” („trust”) kifejezés megfelel annak, amit Therese Benedict „confidence” szóval illet. Ebben megnyilvánul és kifejeződik egyfajta naivitás és kölcsönösség, amennyiben a gyermek nemcsak azt tanulja meg, hogy rábízhatja önmagát a külvilágnak mindig változatlanul azonos és őt szüntelenül ellátó-gondozó személyére, hanem bízhat önmagában és a mindenkori szükségletének megfelelően működő szervében is; egyidejűleg pedig önmagát megfelelően megbízható személyként észleli, hiszen az őt gondozó lénynek nem kell állandóan résen lennie amiatt, mert a gyermek esetleg megharaphatja.

A pszichopatológiában az ősbizalom hiányát leginkább a szkizofréniás gyermeknél tapasztalhatjuk, ugyanakkor a felnőtt esetében a gyengén fejlett bizalom a szkizoid és a depresszív személyiségképekben tükröződik. Ezért az ilyen esetben a terápia sarkköve mindig a bizalom helyreállítása. Mert amit a pszichopátiás összeomlás mindig magával hoz: számos súlyos szkizofrén beteg bizarr és elutasító magatartása mögött is meghúzódik az a törekvés, hogy az értelem és a realitás, a szó és a szociális jelentés határának letapogatásával viszszererje a szociális összetartozás élményét.

A pszichoanalízis e korai, a külső és a belső közötti differenciálódásban látja a projekciós mechanizmusok eredetét, amelyek a legmélyebb és legveszélyesebb elhárító mechanizmusaink közé tartoznak. Az introjekciónál úgy érzünk és cselekszünk, mintha a külvilág valamilyen jó tulajdonsága belső bizonyossággá változott volna. A projekciónál úgy élünk át egy belső sérülést, mintha az külső lenne; a rosszat, ami a valóságban a saját belsőnkben létezik, átviszük egy meghatározott jelentős személyre. E két mechanizmus, a projekció és az introjekció szükségszerűen annak a mintának az alapján megy végbe, amely a csecsemőben akkor alakul ki, amikor a fájdalmat a külvilágba és az örömet a belvilágba szeretné „áthelyezni”, és ezek oly törekvések, amelyeknek át kell adniuk helyüket az érlelődő érzékek bizonyosságának, majd pedig az értelemnek. De a felnőttnél is akut szerelmi, vagy a bizalommal kapcsolatos krízisben ismét hatékonyá válnak ezek a mechanizmusok. Ha tartósan fennmaradnak, úgy az úgynevezett „pszichotikus karakter” jellemvonásává válnak.

Az ősbizalom és az ősbizalmatlanság alapkonfliktusának megoldásaként jönnek létre és szilárdulnak meg a maradandó viselkedésformák: az életvitellel kapcsolatosan ez az én legelső feladata, és éppen ezért is oly tiszteletreméltó az anya ápoló-gondozó feladatköre. Ehhez még szükségesnek látszik hozzáfűzni azt, hogy annak a bizalomnak a mennyisége, amelyet a gyermek legelső tapasztalataként megszerez, nem a táplálék és a szeretet megnyilvánulásának abszolút mennyiségétől, hanem sokkal inkább az anya-gyermek kapcsolat minőségétől függ.

Úgy vélem, hogy az anya a gyermekben a bizalomnak ezt az érzését oly gondozással kelti fel, amely a gyermek individuális szükségletkielégülése iránti beleérzéssel egyidejűleg minőségében közvetíti a személyes megbízhatóság iránti erőteljes érzést is, az adott kultúra életstílusának kipróbált keretei között. Így jön létre az identitásérzés alapja, amely a későbbiek során komplex érzéssé válik: hogy „rendben vagyunk”, hogy rendelkezünk önmagunkkal (Selbst) és hogy megfelelünk a környezet bizalmának, amennyiben olyanná válunk, mint amilyennek elvárnak bennünket.

Eltekintve a gyermeknevelésnek a már megnevezett „muszáj” előírásaitól, kevés olyan kudarc akad, amelyet egy adott fejlődésben lévő gyermek akár ebben a szakaszban, akár a későbbi szakaszok során ne lenne képes elviselni, hiszen e kudarcok hozzájárulnak az egyre növekvő magabiztosság és az erősödő kontinuitás élményéhez abban a fejlődési menetben, amely végül is integrálja az individuális életfolyamatot az értelmes és intenzív valahová való tartozás érzésével. A szülők a gyermeket ne csak a meghatározott tilalmak és engedélyek kiszabásával vezessék, hanem legyenek képesek arra is, hogy felébresszék benne a mély, szinte testi meggyőződést; hogy az, amit ők, azaz a szülők cselekszenek, annak értelme van. Végeredményben a gyermek nem csupán kudarcok következtében válhat neurotikussá, hanem e kudarc okozta szociális kapcsolat hiánya vagy elvesztése miatt is.

2. Autonómia a szégyennel és a kétellyel szemben

Az anél-muszkuláris rendszer kifejlődésével új kísérleti szakasz jön létre, amely egyidejűleg két szociális modalitást is felölel, nevezetesen a megragadást és az elengedést. Mint minden modalitás esetében, úgy ebben is a szakaszhoz rendelt őskonfliktus végül akár ellenséges, akár baráti attitűd magatartásszintű kialakulásához vezethet el. Így a megragadás egyfajta romboló, kegyetlen birtokláshoz vagy kényszeres magatartáshoz, de akár egyfajta gondozásos nevelési magatartás preformációjához is elvezethet: tartsd szorosan azt, amivel rendelkezel. Ugyanígy az elengedés is felveheti a rosszindulatú pusztító erők romboló szabadon bocsátását, vagy a feszültségmentes útnak eresztést is. Kulturális szempontok alapján mind ezen magatartásformák önmagukban se nem jók, se nem rosszak, értékük attól függ, hogy negatív szempontjaik az ellenség, az embertársak vagy a saját én ellen irányulnak-e.

Ez utóbbi veszély a legismertebb. Mert ha a gyermek számára elérhetlenné válik az autonómia fokozatos és irányított megismerése (vagy ha az ősbizalom elvesztése következtében az autonómia már korábban meggyengült), úgy a gyermek minden megismerési és kutatóösztönét önmaga ellen fordítja. Túlzott mértékben is foglalkozik önmagával, és koravén lelkiismeretet fejleszt ki. Ahelyett, hogy birtokba venné a világ tárgyait, hogy azokat céltudatos ismételtetések révén kipróbálja, kényszeresen csakis a saját, állandóan megismétlődő testi folyamataival foglalkozik. Ezzel az önmagára való koncentrációval természetesen azt is elsajátítja, hogy állandóan felhívja magára a környezet figyelmét, és hogy makacsságával, a részletekbe menő követelődéssel éppen ott tegyen szert a hatalomra, ahol nem volt képes szert tenni a fokozott mértékű kölcsönös szabályozás megszerzésére.

Az ilyen pírusszi győzelmek alkotják a későbbi kényszerneurózisok gyermeki formáját. Kialakítják egyidejűleg az olyan, későbbi infantilis kísérleteket is, amelyek során a felnőtt életében a szellem megnyilvánulása helyett a betű szerinti értelmezés győzedelmeskedik.

Éppen ezért e szakaszban a külső szabályozásnak és a nevelésnek erősnek kell lennie és biztonságot kell nyújtania. Adja meg a kisgyermeknek azt az érzést, hogy ősbizalma, amely egyaránt megnyilvánul a világ, valamint önmaga iránt, és amelyet maradandó értéként még az orális szakaszban szerzett meg, nem fordulhat fonákjára, és nem kérdőjelezi meg olyan hirtelen és heves kívánságai miatt, hogy keresztülvigye akaratát, követelődzően birtokoljon és makacsul önállósuljon. Állhatatosan óvni kell a még gyakorlatlan diszkriminációs képességéből, valamint tehetetlenségéből fakadó potenciális anarchiától; meg kell tanítani, hogy mindent a megfelelő erőráfordítással ragadjon meg, illetve engedjen el. És miközben az ember bátorítgatja, hogy „álljon meg a saját lábán”, eközben az is szükséges, hogy védelmezzük az esetlegesen fellépő értelmetlen szégyen és a korai kétely élményétől.

A szégyen, mivel kultúránkban oly könnyen és hamar mehet át bűntudatba, még nem képezte kellő vizsgálat tárgyát. A szégyenkező úgy érzi, hogy körös-körül kíváncsi tekinteteknek van kitéve, bizonytalanul és csapdába ejtve érzi magát. Ráadásul még egyáltalán nincs előkészítve, hogy a világ rávesse kíváncsi tekintetét: ily módon álmodjuk szégyen-álmainkban, hogy nem vagyunk kellően felöltözve, hogy ott állunk hálóingben, vagy nadrág nélkül. A korai szégyen az olyan impulzusban nyer kifejezést, hogy szeretnénk elrejteni az arcunkat, hogy itt és most legszívesebben elsüllyednénk a föld alá. Emellett azonban alkalmasint a saját énünk ellen forduló haragról van szó. A szégyennel eltelt személy szeretné a világot arra kényszeríteni, hogy elfordítsa tekintetét őrá, vagy hogy ne figyelje megszegő helyzetét. A legszívesebben kikaparná mindenkinek a szemét, de ehelyett a saját láthatatlanságát kell kívánnia. Bőségesen kihasználják ezt az érzést a primitív népek nevelési rendszerei, míg más kultúrákban e romboló tendenciát az „arc védelme” egyenlíti ki. A látással kapcsolatos szégyen megelőzi a hallással összefüggő bűntudatot, az utóbbiban a saját rosszasság érzése csupasz valóságában kerül megélésre, amikor senki sem figyel és mindenki hallgat, kivéve a felettes én hangját. A gyermek szégyenében visszaélnek az azzal az egyre erősödő érzésével, hogy ő kicsinyke; azzal az érzéssel, amely paradox módon akkor fejlődik ki, amikor a gyermek megtanul felállni, és így nagyságának és erejének a környezetéhez való viszonylagossága napvilágra kerül. (Feltételezem, hogy a mindenhatóság érzése, amelyet a pszichoanalitikus irodalom az élmények legkorábbi gyökerének nevez, és amely a valóságban csupán illuzórikus visszapillantás, akkor alakul ki, amikor a most már erőteljes izomrendszerrel rendelkező gyermek kételkedni kezd saját autonómiájában, és feltámadnak benne az orális dühkitörések és hallucinációk.)

A szégyen testvére a kétely. Amíg a szégyen a felegyenesedő és ezáltal bizonytalanuló testtartás tudatosulásával fejlődik ki, a kétely – mint ezt klinikusi megfigyeléseink is feltételezni engedik – azzal a megismeréssel kapcsolatos, hogy „az embernek eleje és hátulja van”, és van egy feneké is. A test ezen hátsó része, a sphincteren és az ülőfelületen lokalizált agresszív és libidinózus fókusszal, a gyermek számára láthatatlan, ugyanakkor mások akaratának van alávetve. Ez a „hátsó rész” a személy sötét kontinense, oly testi terület, amelyet mások mágikusan birtokolnak, éppen azok, akik a gyermek autonómiáját is támadják; hiszen a belső produktumok, amelyek a kiválasztás folyamataiban még helyénvalók és „jó” voltak, most hirtelen valamiféle rossz jelentést nyernek. A maga mögött hagyott dolgok iránti kétely ősi érzése a későbbi, verbálisan is kifejeződő kényszeres viselkedésformák mellékterméke, és a felnőttel a lesből, a hátulról-belülről származó titkos fenyegetésben, a rejtőzködő üldözőktől való paranoid félelmekben fejeződik ki.

3. Kezdeményezés a büntudattal szemben

A felszabadult mozgékony és az infantilis genitáliák szakasza az alapvető szociális modalitások sorához hozzákapsol egy további: a „valamit csinálni” motívumát, méghozzá mindenekelőtt „valamihez közelebb férkőzni” értelmében. Nem ismerek ennél egyszerűbb és hatásosabb kifejezést, ami az említett szociális modalitásra jobban ráillene. Kifejezi azt a passziót, amely a támadásban és a meghódításban fejeződik ki. A fiúnál a fallikus-behatoló viselkedésen van a hangsúly, míg a leánynál inkább a megszerzés viselkedésformáin, mégpedig vagy az agresszív elvétel és a féltékeny birtoklás, vagy pedig a hízelkedés, illetve a kedvencé válás enyhébb formáin.

E szakasz veszélye a büntudat, amely azzal a célkitűzéssel és vállalkozással van kapcsolatban, amely összefügg az új testi-szellemi mozgékony és erő iránt megnyilvánuló mindent elárastó örömmel. Agresszív manipulációk és erőszakos aktusok messze meghaladják a test és a szellem teljesítőképességét, és ezzel a kezdeményezési kedvnek erőteljesen „állj”-t parancsolnak. Mialatt az autonóm szakasz arra összpontosított, hogy kikapcsolja a potenciális riválist, és így elsősorban a fiatalabb testvérek túlkapásai iránti dühös féltékenységben nyilvánult meg, ebben az új szakaszban azzal szemben alakul ki a versengő rivalitás, aki már korábban is jelen volt, és fölényesen birtokban tartja a mezőt, amelyre a saját kezdeményezés irányulhat.

A féltékenység és a rivalizálás, e két, a megtámadhatatlan előjogok elhatárolása iránti, gyakran oly elkeseredett, ám eleve kudarcra ítélt kísérlet, most a végső küzdelem szakaszába lép: megcélozza az anyai szívben kialakítandó elsőbbséget, és az elkerülhetetlen vereség rezignációhoz, büntudathoz és szorongáshoz vezet. A gyermek átadja magát a fantáziálásnak, óriás és tigris lesz, álmaiban azonban telve szorongással futva menti az életét. Ez a „kasztrációs komplexus” szakasza, a félelem attól, hogy a genitális izgalmmal kapcsolatos fantáziák miatti büntetés megfoszthatja (az aktuálisan erőteljesen erotizált) genitáliáktól.

Most tehát az infantilis szexualitás, az inceszt-tabu, a kasztrációs komplexus és a felettes én abban a jellegzetes emberi krízisben egyesül, amelynek során a gyermek a kizárólagos pregenitális szülőkapcsolattól elfordul egy olyan lassú folyamat irányába, ahol ő maga is a nemzedékrend egy tagja és a hagyományok hordozója lesz. Ennek során elérkezik a sorsszerű szakításhoz és az érzelmi erőmű nagymérvű átalakításához, a lehetőségként fennálló emberi győzelem és a potenciális teljes megsemmisülés közötti szakadékhoz. Hiszen ettől kezdve örökös belső ellentétben él. Az ösztöntöredékek, amelyek mindeddig közösen támogatták a gyermek testének és lelkének gyarapodását, most szétesnek egy infantilis részre, amely a növekedéssel járó teherbírást szolgálja, és egy „parentális” részre, amely támogatja és felerősíti az olyan megnyilvánulásokat, mint az önmegfigyelés, a döntési képesség vagy az önbüntetés.

Persze e „parentális” rész természetét tekintve még gyermekies: az a tény, hogy az ember lelkiismerete élete során mindvégig részben infantilis marad, jól képes megjeleníteni az emberi tragédia magvát. Hiszen a gyermek felettes énje primitív, kegyetlen és merev lehet; oly példák állnak rendelkezésre, amelyek mind azt bizonyítják, hogy a gyermekek az önpusztításig uralkodnak önmagukon, sanyargatják magukat, mintegy túlzott engedelmesget fejlesztenek ki, amely betű szerinti értelmezésében messze túlmegegy már mindazon,

amit a szülők megkívántak, avagy a gyermek mély regressziót vagy maradandó, titkos neheztelést fejleszt ki, mivel maguk a szülők látszólag nem élnek összhangban azzal az új lelkiismerettel, amelyet beoltottak gyermekükbe. Az élet során előforduló konfliktusok közül egyike a legmélyebbeknek éppen az olyan apa (vagy anya) iránti gyűlölet, aki valaha a felettes én példaképéül és bírójaként szolgált, most pedig valamilyen módon nyilvánvalóan éppen azokat a bűnöket engedélyezi önmaga számára, amelyeket a gyermek már önmagával kapcsolatban sem képes tolerálni. A bizalmatlanság és az elkerülési tendencia, amely ily módon összefonódik a felettes én „minden vagy semmi” törvényével, a moralistát saját éne és embertársai számára is jelentős potenciális veszéllyé teszik. A probléma ismét a kölcsönös szabályozáson áll vagy bukik. Ahol a gyermek, aki most már nagyon is közel áll az ön-szabályozáshoz, képes apránként kifejleszteni a szülői felelősségérzetet, ahol megkapja a bepillantás jogát és lehetőségét az intézményekbe, funkciókba és szerepekbe, ott a szerszámokkal, fegyverekkel és az értelmes játékszerekkel való első foglalkozások, valamint a kisebb gyermekekről való gondoskodás meghozhatja számára az örömteli kielégülés érzését.

Patológias esetben azonban a kezdeményezés konfliktusa kifejeződik a hisztériás tagadásban, amely a kívánság elfojtását eredményezi, vagy a bénultság és a képtelenség érzése révén hatálytalanítja a végrehajtási folyamatot; vagy pedig nagyzasos túlkompenzálást eredményez, amelynek során a szorongó személy, aki legszívesebben elbújna, különösen magasan hordja az orrát.

Felnőttnél régebben e téren a patológias regresszió szokásos formája a hisztéria volt, újabban azonban a pszichoszomatikus betegségbe való átfordulás vált gyakorivá. Úgy látszik, hogy e közvetlenül a szervezetre gyakorolt hatást a bizalom egy alapvető gyengeségének tulajdoníthatjuk, amely odahat, hogy az autonómia valamiféle terhes dolognak tűnik, és lehetővé teszi a gyengébb homeosztázis szakaszára való részleges regressziót. Mintha a kultúra oda juttatta volna az embert, hogy önmagát túlságosan nagynak ábrázolva azonosuljon saját óriásposzterjével, holott az egész idő alatt tisztában volt azzal, hogy mindebben a saját anyja sem hitt.

4. Teljesítmény a csökkentértékűséggel szemben

Mielőtt a gyermek, aki csíráiban már magában hordja az apa vagy az anya tulajdonságait, biológiailag is belenőhetne e szerepekbe, meg kell tanulnia, hogy potenciális eltartóként megtalálja helyet a munka világában. A normálisan fejlődő gyermek a latencia szakaszának közeledtével elfelejti, illetve szublimálja azt a késztetését, hogy környezetében lévő embertársait közvetlen kapcsolatokban hódítsa meg, hogy tüstént „papa” vagy „mama” lehessen; ehelyett megtanulja, hogy magának azzal szerezzen elismerést, amivel teljesít valamit. Uralkodik test-modusain, és elérhető környezetén. Belátta, hogy a szűkebb családi körben már nem kínálkozik számára semmi elérhető, és készen áll, hogy kezűgyességével és oly feladatokkal foglalkozzék, amelyek messze túlmennek testi képességének pusztá ki nyilvánításán, vagy a végtagjainak tevékenységéből származó örömmön. Kifejleszti az alkotás iránti érzéket, azaz alkalmazkodik a szerszámkészítő világ anorganikus törvényeihez. Képes serényen és a feladattal eggyé válva feloldódni egy adott teljesítményhelyzetben. Ezt a helyzetet a tökélyig fejleszteni: most már oly céllá válik, amely fokozatosan a háttérbe

szorítja szervezetének váltakozó ötleteit és kívánságait. Az énhatárok kiterjednek a szerszámokra és a kezűgyességre: a tevékenység elve rávezeti arra, hogy huzamosabb figyelem és kitartó szorgalom révén érjen el a cselekedet bevégzéséből fakadó örömhöz.

E szakasz veszélye abban rejlik, hogy mind ehelyett kifejlődhet a fogyatékoság és az elégtelenség érzése. Ha a gyermek kétségbeesik, mert nem képes boldogulni a szerszámokkal, vagy a kezűgyességgel, vagy mert munkatársai között nem leli a saját helyét, úgy megsérülnek énhatárai, és feladja a reményt, hogy a nagyokkal azonosuljon, azokkal, akik ugyanezen szerszámvilág általános keretei között tevékenykednek. Amennyiben a gyermek elveszíti reményét a munka területén megszerezhető támogatás iránt, úgy visszaesik az ödipális szakasz izoltált, a szerszámhasználathoz kevésbé kötött „anatómiai” rivalizációjára. Így elveszítheti bizalmát mind az instrumentális világ iránt megnyilvánuló képességében, mind pedig autonómiájában, és önmagát középszerűnek, vagy éppen nyomoréksággal sújtott személynek percipiálja. Ezen a ponton válik fontossá a szélesebb társadalom a maga mindenkori módszerével, amennyiben elvezeti a gyermeket az élet jelentős szerepei iránti megértéshez. Számos gyermek szenved törést a fejlődés során azért, mert a családi élet nem készítette fel igazán az iskolai életre, vagy mert az iskola nem tartotta be a korábbi szakaszok ígérését.

5. Identitás a szerepdiffúzióval szemben

A kezűgyesség és a szerszámok világával való jó kapcsolat kialakítása révén, valamint a szexuális érettség szakaszába való belépéssel tulajdonképpen az igazi gyermekkorunk vége, és kezdetét veszi az ifjúkor. Ugyanakkor a gyors testi gyarapodás, amely szinte megközelíti a kora gyermekkori fejlődést, és a mindehhez járuló és teljesen újszerű testi szexualitás az egység és a folyamatosság már korábban megbízhatónak bizonyult értékeit kérdésessé teszi. A serdülő, fejlődésnek indult ifjú az önmagában végbemenő fiziológiai forradalom láttán mindenekelőtt arra kíváncsi, hogy milyennek látják őt a többiek, és ezt egybevetve a saját, önmagáról kialakított érzéseivel, érdeklődve figyeli, hogyan is képes összekapcsolni a korábban gyakorolt szerepeket és jártasságokat a pillanatnyilag uralmon lévő ideáltípussal. Az új kontinuitás és azonosság érzésének keresgélése során az ifjúnak ismét meg kell vívnia a korábbi évek csatáit még annak árán is, hogy eközben a feltétel nélkül jóindulatot tanúsító embereket mesterségesen a saját ellenségének tekinti; úgyszintén állandóan készenlétben kell állnia, hogy saját, végleges identitása őrzőjeként tartós bálványokat és ideálokat állítson fel. Ezen a ponton szokták megerősíteni („konfirmálni”) a pubertáskor rítusai a belső élettervet.

Az integráció, amely az énidentitás formájában következik be, több a gyermeki identitások pusztá összegezésénél. Integrálni ezeket az identitásokat a libidóáthelyezéssel valamint egy, az alapképességből kifejlesztett tehetséggel és a szociális szerepek kínálta lehetőséggel: ez alakítja ki az énes képességek gyűjteményes tapasztalattárát. Az énidentitás érzése tehát a személynek az a felgyülemelő bizakodása, hogy belső létének egysége és kontinuitása mások szemével tekintve is megfelel az egység és a kontinuitás fogalmának oly módon, ahogyan azt most az „életpálya” nyilvánvaló kilátásai is tanúsítják.

Ennek a szakasznak a veszélye a szerepek diffúziójában rejlik. Oly esetben, amikor ez az ellentmondás ráépül a fiatalnak korábbi, saját nemi identitása iránti kételyére, nem ritka

a kriminális, a szexuális vagy akár a kifejezetten pszichotikus epizód sem. Ha az ilyen esetet helyesen diagnosztizáljuk és megfelelően kezeljük, úgy a kimenetel sem lesz okvetlenül oly végzetes, mint ahogyan más életszakaszban lehetne. Ami leginkább nyugtalanítja a fiatalot, az az, hogy nem képes elkötelezni önmagát a hivatással kapcsolatos identitás mellett. Hogy képes legyen önmagát mégis összetartani, túlzottan is azonosul a bandák vagy a tömegek hőseivel, szemmel láthatóan néha a teljes identitásvesztés állapotáig. Ezzel belép az ifjú a „rajongás” korszakába, ami azonban semmiképpen sem jelent akár részben, akár egészében szexualitást, kivéve, ha az uralkodó szokásjog ezt megköveteli. A fiatalok szerelme messzemenő kísérlet: hogy eljuthasson identitásának tiszta meghatározásához, saját diffúz énképét a másakra projiciálva azt a visszatükrözés során egyre tisztábban képes percipiálni. Egyes fiatalok ezért is kívánnak ölelkezés helyett csak „lelkizni” egymással, hiszen így képesek kölcsönösen tisztázni identitásukat.

A pubertás rítusai és a konfirmáció hozzásegítenek az új identitás integrációjához és megszilárdulásához. E könyv utolsó fejezete leírja, hogy milyen módon elégíti vagy zsákmányolja ki korunk forradalma a fiatalnak azt a mély igényét, hogy megtalálja saját identitását eliparosodott világunkban.

6. Intimitás az izolációval szemben

Amikor a fiatal győztesként elhagyja az identitásküzdelmek szorítóját, csak akkor lesz éne eléggé erős ahhoz, hogy helyállhasson a hatodik szakaszban: az intimitás szakaszában. A genitalitás most már az említett módon bekapcsolódik a folyamatba; a testnek és az ének uralkodnia kell a szervmodalitásokon és az alapkönfliktuson ahhoz, hogy a fiatal az énvessztéstől való szorongás élménye nélkül legyen képes megbirkózni az odaadást megkövetelő helyzetekkel: a nemi egyesüléssel és az orgazmussal, a szoros barátsággal és a fizikai küzdelmekkel, a tanári inspirációból származó, valamint az én legmélyebb rétegeibe való intuíció élményével. Ha a fiatal az énvessztéstől való félelmek következtében kikerüli ezeket az élményeket, úgy mélységesen elmagányosodik, és a környezet elvesz számára.

Ezen a ponton szükségesnek látszik, hogy a genitalitás általunk leírt fogalmát kibővítsük és tökéletesítsük. Alapvető tájékozódási pontként először is Freudnak tudomásom szerint legrövidebb kijelentését idézem.

Gyakran állapították meg és egyre szélesebb körben terjesztették, hogy a pszichoanalitikus kezelésnek csakis az a célja, hogy megértesse a beteggel: isten és ember előtt egyetlen feladat létezik: a megfelelő „objekttel” való jó orgazmus átélése, méghozzá rendszeresen. Ez természetesen így nem igaz. Egyszer megkérdezték Freudot, hogy az ő véleménye szerint a normális embernek mire kell törekedni. A kérdező feltehetően bonyolult válaszra számított. Freud azonban idős korára jellemző szűkszavúsággal válaszolt: „szeretni és dolgozni”. Megéri, hogy elgondolkozzunk ezen a rövid kis formulán; minél inkább megteszszük ezt, annál mélyebb lesz az értelme. Mert amikor Freud a „szeretni” szót használta, éppoly mértékben gondolt a *testi*, mint a „lelki” *szerelemre*, szeretetre, és amikor azt mondotta, hogy „szeretni és dolgozni”, úgy ezen egy olyan általános munkaproduktivitást vélt, amely nem nyeli el egészében az individuumot, és nem fosztja meg attól a jogától és erejétől, hogy szexuális lény és szerető ember lehessen. Ily módon minden elmélyülés ellenére sem javít-

hatunk e meghatározáson, amely egyszerre foglalja magában az emberi méltóság orvosi előírását és a demokratikus élet receptjét.

Lényegét tekintve a genitalitás tehát a pregenitális zavartól mentes orgazmuskészség gátolatlan kifejllesztésének képessége oly módon, hogy az egész test konvulzív feszültségmentesítésével, teljes érzelmi részvétel mellett vagina és pénisz genitális libidója (és nem pusztán a kinseyi „levezetés” értelmében kiürítésre kerülő szexuális produktum) heteroszexuális kölcsönösségben fejeződik ki. Kétségtelen, hogy itt túl sok konkrétum is elhangzik egy olyan folyamatról, amelyet a teljes valóságában nem értünk meg. Hogy a helyzetnek megfelelőbben fejezzük ki magunkat: a tényezőknek azon összessége, hogy a két érintett élőlény az orgazmus bekövetkeztekor a kölcsönös reguláció maximális élményét tapasztalja, letompítja a férfiasság és a nőiesség, a realitás és a fantázia, a szeretet és az ellenségesség ellentétének talaján álló potenciális gyűlölet élet. A kielégítő testi kapcsolat elvezeti az embert ahhoz, hogy kevésbé legyen a szexualitás megszállottja, hogy a túlkompensáció kevésbé fontossá, a szadisztikus önfegyelmezés pedig fölöslegessé váljék.

A pszichoanalízis, amelynek fő érdeklődési köre a terápiára irányult, a genitalitás kérdését gyakran nem úgy fogalmazta meg, hogy annak definíciója valamennyi népréteg, embercsoport és kulturális szint társadalmi elvárásának megfelelően. Az az orgazmusban megnyilvánuló közösségi forma, amelyre a pszichoanalízis gondol, az olyan osztályokban és kultúrákban, ahol a szexualitást könnyedén veszik, nyilvánvalóan könnyen elérhetővé is válik. Komplikált társadalmakban az említett együttesség kialakításában az egészség, a tradíciók, a lehetőségek és a temperamentum oly sok faktora játszik szerepet, hogy helyesebb lenne az egészséges szexualitást így megfogalmazni: potenciálisan legyen az ember képes a kölcsönös genitális orgazmusra, de legyen arra is képes, hogy aránytalan regresszív megnyilvánulás nélkül elviselje a lemondást is, ha azt a realitás vagy a hűség szabályai megkövetelik.

Miközben a pszichoanalízis a genitalitásnak mintegy univerzális társadalmi gyógy-módként való hangsúlyozásával túlságosan is messzire ment, és ezzel egyeseket, akik a tanításokat sajátosan értelmezték, új szenvedélyhez, új előnyökhöz juttatta, nem mutatott rá minden esetben a célra, amelyet a genitalitásnak valójában tartalmaznia kell. Hogy mindez valóban tartós szociális értelmet nyerjen, a genitalitás fogalmának – utópiaként – az alábbiakat kellene magába foglalnia:

1. Kölcsönösség az orgazmusban
2. egy szeretett partnerrel,
3. aki a másik nem képviselője,
4. és akivel az ember képes és akarja is megosztani a kölcsönös bizalmat,
5. és akivel képes és hajlandó összeegyeztetni
 - a) a munka,
 - b) a nemzés
 - c) és a pihenés életszféráit a célból, hogy
6. az utódok számára egy hasonló kielégülést nyújtó fejlődést lehetővé tegyen.

Világos, hogy az ilyen utópisztikus beteljesülés még nagyobb vonalaiban sem képezheti az egyéni vagy a terápiás feladat tárgyát. Ezenkívül semmiképpen sem tekinthető pusztán szexuális ügynek.

7. Alkotóképesség a stagnálással szemben

Az intimitással szembeni izoláció megvitatása már egy további alapkonfliktust is érintett, amely ennél fogva csupán világosabb megfogalmazást igényel: mindez alatt az alkotóképességgel szembeni stagnálást értem. A szerző elnézést kért az újonnan kialakított és nem is túl pontos megfogalmazásért. Sem a teremtés, sem a produktivitás, sem a többi modern fogalom véleményem szerint nem fedi egészen a valódi tényállást: nevezetesen, hogy az a képesség, amelyben test és lélek találkozásának átadjuk önmagunkat, elvezet az én érdekeinek fokozatos kiterjesztéséhez, valamint az ily módon alkotott és felelősséggel létrehozott dolog libidinózus megszállásához. Az alkotóképesség elsősorban az új generáció megalapítása és felnevelése iránti érdekltség, vagy az érdeklődés az iránt, ami adott esetben a szülői felelősségérzet ezen formájának kizárólagos tárgyát képezheti. Ha elmarad az ilyen gyarapodás, úgy létrejön a generativitás területéről való visszalépés a pszeudointimitás iránti kínzó vágy területére, mindezt átszővi a kölcsönös taszítások mozzanata, és mindezt gyakran a stagnálás és a nincstelenség mindent elárasztó érzése kíséri, amely eluralja valamennyi személyközi kapcsolatot.

8. Énintegritás a kétségbeeséssel szemben

Csupán az, aki valamilyen módon magára vállalta az ügyek és az emberek iránti felelősség gondját, alkalmazkodott a győzelmekhez és a csalódásokhoz, amelyek mind összefüggnek azzal, hogy az ember akarva-akaratlan egy másik emberi lény eredetivé, dolgok és gondolatok alkotójává vált: csakis az ilyen ember képes arra, hogy fokozatosan learathassa a hét szakasz termését. Nem tudok erre semmi jobb kifejezést mint az „énintegritás” fogalma. A világos definíció hiányában szeretném ennek a lelkiállapotnak legalább néhány alkotóelemét értelmezni. Ez az én egyre gyarapodó biztonsága, tekintettel a rend és az értelem iránti természetes hajlamára. Egy az összemberi én – és nem csak a saját magunk – iránti poszt-narcisztikus szeretet, olyan élmény, ami közvetít valamit a világrendről és a szellem értelméről, tekintet nélkül arra, hogy mi is volt mindennek az ára. Jelenti a mi saját, egyszeri és páratlan életutunknak mint szükségesnek és pótolhatatlannak elfogadását, jelenti ennél fogva a szülők iránti újszerű és más minőségű szeretetet is. Tartalmazza egyben a távolabbi idők és küzdelmek rendszerével való összetartozás baráti érzését oly módon, ahogyan az az adott időszak alkotásaiban és szavaiban kifejezést nyert.

Habár az integrált ember tudatában van a sokféle különböző életformának és annak viszonylagosságával, ami az emberi küzdelemnek értelmet ad, készen áll, hogy saját életformájának belső méltóságát mindennemű gazdasági vagy fizikai fenyegetéssel szemben is megvédje. Hiszen tisztában van azzal, hogy személyes léte csupán egyetlen életpálya és egy adott történelmi szakasz véletlenszerű egybeesését jelenti, és hogy számára minden emberi integritás azon az egyetlen integritásstíluson áll vagy bukik, amelyben neki is szerep jutott. Ily módon a saját kultúrája vagy civilizációja által kifejlesztett integritásstílus „pszichés örökségé”, a legfelsőbb énjéből fakadó erkölcsi apaság pecsétjévé válik („...pero el honor/ Es patrimonio del alma”)*. És ebben az utolsó megoldásban a halál is elveszíti fullánkját.

* „...de a becsület a lélekben keresendő”(Calderón).

A felnőtt éintegritás hiánya vagy elvesztése a halálfélelemben manifesztálódik: az egyszeri, kizárólagos pályafutást nem ismerik el az élet végső értelmének. A kétségbeesés megfelel az olyan érzésnek, hogy az idő már túl rövid, túlságosan rövid ahhoz, hogy kísérletet tegyünk egy másik élet újrakezdésére, az integritás egy másik úton való megközelítésére. Az életuntság háttérben ott lappang a kétségbeesés.

Hogy éretté váljunk, minden egyes embernek kellő mértékben szükséges kifejleszteni valamennyi felsorolt énes tulajdonságot oly módon, hogy az erre a szakaszra elért integritásában egyaránt felismerhető legyen egy bölcs indus, egy valódi gentleman és egy okos, öreg paraszt tulajdonsága. Minden egyes kultúrközösség felhasználja azonban a gyermeki szexualitás sajátos provokációival és tilalmaival párhuzamosan a konfliktusoknak különleges kombinációit is, a saját, jellegzetes és történelmi helye által megszabott integritásstílus kifejlesztéséhez. Az infantilis konfliktusok csakis akkor válhatnak alkotó jellegű küzdelmekké, ha szilárd támaszra lelnek kulturális intézményekben, valamint az ezeket képviselő vezető rétegekben. Ahhoz, hogy eljusson az integritás fokára, az egyén számára szükséges, hogy a vallásban és a politikában, a gazdasági rendben és a technika területén, az élet kiemelkedő pontjain, a művészetekben, valamint a tudományos életben egyaránt képes legyen a zászlóvivő követésére. Ily módon az éintegritás magában foglalja az érzelmek integrációját is, és ez teszi lehetővé az életben való részvételt az ember számára, akár követőként, akár a vezetéssel járó felelősség elvállalása révén.

Egyébként Webster szótárában a fenti megfontolásokhoz még egy kiegészítésül szolgáló pótlékot találhatunk. A bizalom (amelyet legelső énes értéknek neveztünk) ott mint a „kölsönös integritásra való biztonságos ráhagyatkozás” kerül meghatározásra. Jóllehet gyanítom, hogy Webster inkább az üzleti életre gondolt, mint az újszülöttre, elsősorban a hitre és nem a hitre, de a fogalom akkor is helyénvaló.

És lehetséges további magyarázatokat is alkotni a felnőtt integritása és a gyermek bizalma közötti kapcsolatot illetően, amelyben elmondhatnánk, hogy az egészséges gyermek nem fél az élettől, ha a szülei nem rettegnek a haláltól, mert rendelkeznek a megfelelő integritással.

Könyvünkben elsősorban a gyermekkor szakaszairól beszélünk. Hogy a teljes gondolatkört értelmezhessem – amely gondolatkör még további rendszerezést igényelne –, ezt a fejezetet szeretném egy diagrammal lezárni. Mint ahogyan a pregenitális zónák és modalitások diagramjában,* úgy itt is végleges megoldások sorozatát ábrázolom, amelynek mindegyike az előzők integrációjára épül rá. Az életpálya minden egyes szakaszán a soron következő alapkonfliktus megoldása hozzárendeli az énhez a gyarapodó erőknél egy-egy új kritériumát. A diagramban megadott kritériumokat az egészség és a betegség általános meghatározó jegyeivel azonos módon kell kezelni, ami annyit jelent, hogy megállapítjuk: vajon megtalálható-e, vagy nem az adott kritériumhoz szükséges „folyamatos, szubjektív érzés”, és hogy a kritérium „birtoklásának objektív bizonyítéka” indirekt vizsgálattal (a mélylélektan módszerével) kimutatható-e, vagy nem. A diagonális sor fölött helyet hagyunk minden egyes megoldás „előőrsének” jövőbeli kidolgozása számára, a megoldások mindegyike visszanyúlik a kezdet kezdetére. A diagonális sor alatt pedig helyet hagyunk azon megoldások derivátumainak ábrázolására, amelyek az érlelődő és az érett személyiségnél található meg. (1. táblázat)

* A könyv egy korábbi, itt nem közölt fejezetében. (A szerk.)

orálszenzoros	bizalom az ősbizalmatlan- sággal szemben												
anál-muskuláris	autonómia a szégyennel és a kétélyel szemben												
genitális- lokomóció		kezdemenyezés a bűntudattal szemben											
latencia			teljesítmény a csökkent értékűséggel szemben										
pubertás és adoleszcencia				identitás a szerepdiffúzióval szemben									
korai felnőtt szakasz								intimitás az izolációval szemben					
felnőttkor										alkotóképesség a stagnálással szemben			
érettség													énintegritás a kétségbeeséssel szemben

1. táblázat